

УДК 347. 9 (574)

Манакаева Кымбат Сауловна

Шығыс Қазақстан Облыстық сотының судьясы, ҚР Судьялар одағы Шығыс Қазақстан филиалының сот этикасы жөніндегі комиссияның төрағасы Өскемен қ.

e-mail: 723-0032@sud.kz

Рамазанова Айнур Серикхановна

заң ғылымдарының кандидаты, С. Аманжолов атындағы Шығыс-Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен қ.

e-mail: aynura_9999@mail.ru

ЭТИКАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕ ІСКЕ АСЫРЫЛУЫ

Сот қызметі көптеген адамдардың әлеуметтік және тұлғааралық жанжалдарды шешу саласындағы мүдделерін қозғайды, сондықтан адамгершілік мәселелері әрқашан заң мамандығы жұмысшыларымен бірге жүреді. Тиісінше, заңгер мамандығының ерекшеліктері заң этикасының болу қажеттілігін тудырады.

Сот билігінің тиімділігі сот билігінің органдары жүйесінің пәрменділігіне байланысты, соңғысы сот ісін жүргізудің белгілі бір түрі ретінде жүзеге асырылатын сот төрелігін іске асыру жөніндегі қызметтің нәтижелілігімен анықталады. Азаматтық және қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылар әрбір нақты істе субъективтік құқықтар мен мүдделерді қорғауға байланысты іс бойынша олардың ұстанымымен негізделген өзінің ерекше мақсаттарын көздейді. Сот билігі органының кез келген істі қарау кезінде де өз міндеттері бар. Алайда, сот процесіне қатысушылардың барлық мақсаттары әр түрлі бағытта болғандықтан, сот билігінің және жалпы сот билігінің органдарына мемлекеттік биліктің бір тармағы ретінде оған жүктелген функциялар мен міндеттерді орындауға кедергі келтірмеуі тиіс. Бұл аспектіде судьяға қойылған адамгершілік және моральдық талаптардың маңызы зор, өйткені осы этикалық қасиеттердің тиімді жүзеге асырылуы сот төрелігіне деген қоғам тарапынан сенімді ұялатады.

Түйін сөздер: кәсіби этика, қағида, моральдық талаптар, адамгершілік, әділеттік, сот процесі, сот билігі.

Деятельность суда затрагивает интересы многих людей в сфере решения их социальных и межличностных конфликтов, поэтому проблемы нравственности всегда сопровождают работников юридической профессии. Соответственно, особенности профессии юриста обуславливают необходимость существования юридической этики.

Как известно, эффективность судебной власти зависит от действенности системы органов судебной власти, последняя же определяется результативностью деятельности по отправлению правосудия, которая осуществляется в форме определенного вида судопроизводства. Участники и гражданского, и уголовного судопроизводства в каждом конкретном деле преследуют свои специфические цели, обусловленные их позицией по делу, связанной с защитой субъективных прав и интересов. Орган судебной власти при рассмотрении любого дела также имеет свои задачи. Однако разнонаправленность векторов целей всех участников судебного процесса не должна мешать органам судебной власти и судебной власти в целом, как одной из ветвей государственной власти, выполнять возложенные на нее функции и задачи. В этом аспекте нравственные и моральные требования, предъявленные к судье имеют важное значение, поскольку от реализации данных этических качеств зависит законное отправление правосудия и устанавливается вера в справедливость закона со стороны общества.

Ключевые слова: профессиональная этика, принципы, моральные требования, нравственность, справедливость, судебный процесс, судебная власть.

The activities of the court affect the interests of many people in the field of solving their social and interpersonal conflicts, so moral issues always accompany the legal profession. Accordingly, the peculiarities of the legal profession necessitate the existence of legal ethics.

As is known, the effectiveness of the judiciary depends on the effectiveness of the judicial system, the latter is determined by the effectiveness of the administration of justice, which is carried out in the form of a certain type of legal proceedings. Participants in both civil and criminal proceedings in each particular case pursue their specific objectives, due to their position in the case related to the protection of subjective rights and interests. The judicial authority in any case also has its own tasks. However, the divergent vectors of the goals of all participants in the judicial process should not prevent the judiciary and the judiciary as a whole, as one of the branches of state power, to perform its functions and tasks. In this aspect, the moral and moral requirements imposed on the judge are important, since the implementation of these ethical qualities depends on the legitimate administration of justice and establishes faith in the justice of the law on the part of society.

Keywords: professional ethics, principles, moral requirements, morality, justice, judicial process, judicial power.

Сот төрелігі дауларды шешудің, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалардың, азаматтық қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделерін қорғаудың неғұрлым сенімді және тиімді тәсілі болып табылады. Тәуелсіз сот әділдігі, әділ сот

талқылауы құқығы халықаралық стандарттар деңгейінде, сондай-ақ тиісті мемлекеттердің конституцияларында (негізгі заңдарында) әрбір адам мен азаматында танылады.

ҚР Конституциясында жарияланған билікті бөлу қағидаты осы қағидаттың мәніне, оны

енгізу мен өмір сүрудің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келетін құқықтың барлық салаларының нормалары арқылы құқықтық шынайылыққа оны дәйекті жүргізуді қажет етеді. Осы қағидаттың өміршеңдігі Қазақстанның құқықтық мемлекет ретінде өмір сүруінің шынайы кепілдіктерінің бірі және оның азаматтары мен ұйымдарының негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың осыған ұқсас деңгейінің болуы болып табылады [1].

Азаматтардың бұзылған немесе даулы құқықтары мен бостандықтары және Қазақстан Республикасындағы азаматтық және қылмыстық сот ісін жүргізуде ұйымдастыруды құқықтық қорғаудың өзі қолданыстағы және дербес сот билігінсіз мүмкін емес, себебі сот бір мезгілде заң шығарушы және атқарушы билік арасындағы делдал ретінде, олар үшін төреші, парасатты азаматтар үшін қорғаушы болып табылады. Сот қорғауы дәстүрлі түрде құқықтық мемлекетте құқықтар мен бостандықтарды мәжбүрлеп іске асырудың заңды және неғұрлым қолайлы құқықтық тәсілі болып қала береді. Сот билігін нақтылау сот билігінің қолданыстағы жүйесінде, сондай-ақ осы органдардың сот төрелігін жүзеге асыру жөніндегі қызметінің өзінде көрінеді, онда қажетті шарт азаматтық және қылмыстық сот ісін жүргізуде судьяларды кәсібилендірудің негіздерінің бірі ретінде этикалық қағидаларды қолдану және іске асыру болып табылады.

Судьяның кәсіпқойлығы - бұл лауазымдық міндеттерін толыққанды орындау үшін қажетті білім, интеллект, мәдениет, адамгершілік-психологиялық қасиеттер жиынтығы; бұл өзінің іс-әрекеттерімен жанжал тудырмау, шыдамды болу, қарапайым тұрмыстық жағдайларда да өзін шектеуді білу. Судья-кәсіпқой - бұл жоғары адамгершілік қасиеттері, беделдігі бар және тәуелсіз тұлға. Сондықтан бұл кәсіби қасиеттер кез келген судьяға тән болуы тиіс: жаңадан қызмет атқарып жүрген судьяға да және тәжірибесі бар судьяға да.

Өз мақаласында Т.В. Казина «...судья мамандығы әрдайым беделді болып келген және де ары қарай да осылай бола береді. Заңгерлер судьяларды жоғары білікті адамдар ретінде қабылдайды, сондай ақ олардың пікірі даулы ахуалдарды шешуде көп жағдайларда сөзсіз. Осы лауазымда жұмыс істеген судьялар, олардың жұмысы қандай ауыр және жауапты екенін біледі. Алайда, судья лауазымына тағайындалған әрқайсы тұлға жан-тәнімен, жоғары мәртебе өзінің кәсіби ғана емес, жеке өмірінде де көптеген тыйымдар мен шектеулерді өз еркімен қабылдауға міндеттейтінін білген» [2, 3 б.].

Судья - көпшілік алдында жүретін тұлға, ҚР Судья Әдеп Кодексінің баптарына сәйкес судья өзінің достық қарым-қатынасын қайта қарап, өзінің және отбасы мүшелерінің бос уақытын бақылап отыруы тиіс [3]. Бұл мамандыққа өте маңызды адамгершілік талаптар қойылған, себебі жаңадан келген адамдар өз эмоцияларын кей кездері ұстай алмайды және сот процесі аяқталғанға дейін қабылданған шешім сот қатысушылары судьяның түрінен ақ біліп қояды. Тәжірибелі судьялар процесті тараптардың ешқайсысы оларды қандай шешім күтетінін таппайтындай жүргізуге шақырады.

Бұл мамандық адам үшін, жеке тұлға үшін де ең ауыр кәсіптердің біріне жатады, өйткені судья әдетте қақтығысушы тараптардың арасында тұрады және көп жағдайда, егер бұл азаматтық процесс болса, олардың бірінің пайдасына шешім қабылдайды, ал көбінесе екі тарап, әсіресе қылмыстық процесте наразы болады.

Кәсіби этика ұғымына жүгінсек, ол ең алдымен «...белгілі бір кәсіптегі адамдардың өзіндік адамгершілік кодексі» дегенді білдіреді [4, 23 б.]. Кәсіби қызметтің әрбір түрі өзінің этикалық нормалары мен қағидаттарына ие, оларға сәйкес өзінің мәні бойынша бірдей немесе жақын кәсіби функцияларды орындайтын адамдар мақсаттарға жету үшін белгілі бір әлеуметтік топтарға бірігеді: өзіндік дәстүрлерді әзірлейді, өз тобының беделі мен корпоративтік мүдделерін қолдайды.

Прокурордың, тергеушінің, судьяның, немесе билік өкілдерінің кәсіби мемлекеттік сипатқа ие, сондықтан олардың қызметі моральдық нормаларға сәйкес болуы тиіс. Әсіресе, судьялар борыш, жауапкершілік, әділдік сезімі сияқты сапаға ие болуы тиіс, өйткені олардың ең ұсақ бөлшектерге дейінгі кәсіби қызметі заңмен реттеледі. Тәуелсіздік пен заңға бағыну оны қатаң сақтауды көздейді.

ҚР Судьялардың Әдеп кодексінде жазылған 15 бабы судьялардың тәуелсіздігі және олардың тек заңға бағынуы, сот пен заң алдындағы теңдігі, адалдық пен адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу сияқты қағидалардың мазмұнын ашады [3].

Заңды ұстанатын әр судьядан сот отырысының барлық талаптарының, сондай-ақ ҚР Судьялар әдеби кодексінде белгіленген басқа ережелердің сақталуын қамтамасыз ету талап етіледі. Егер судья этикалық нормаларды бұзса, облыстық соттарда құрылған Судьялар әдеби комиссияларының негізгі қызметі - корпоративті ынтымақты ескерместен, қатаң, мұқият және принципті жұмыс жүргізу.

Судья әдеби кодексінің ережелерін бұзды деп санайтын жағдайларда, кез-келген заңды немесе жеке тұлға Судьялар әдеби жөніндегі комиссияға хаттармен, өтініштермен, арыздармен және басқалармен жүгіне алады. Кез-келген дәрежелік, судьяның сот отырысына немқұрайлы қарауы тараптардың наразылығын туғызуы мүмкін, сондай-ақ судьяның этикалық емес мінез-құлқына қатысты шағымдарды туғызады және нәтижесінде Судьялардың этикалық комиссиясының отырысында қаралады.

Мәселен, Судьялардың этикалық комиссиясы судья келесі этикалық нормаларды бұзды деген қорытынды шығарды. Осылайша, азаматтық іс бойынша сот отырысын кейінге қалдырған төрағалық етуші сот отырысына қатысушыларға: «Сот шешімі дайын», - деді. Келесі сот отырысында істегі өтініш беруші ұсынған дәлелдерді зерделеп болғаннан кейін судья: «Мен бұл істе қандай шешім қабылдау керектігін білмеймін, мен өзімнің ұстанымымды жоғары тұрған сотпен келісу үшін үзіліс жариялаймын», - деді. Азаматтық іс жүргізу кодексінің 221 бабының талаптарына сәйкес кеңесу бөлмесіндегі сот шешім шығарады [5]. Сот отырысына қатысушылар судьяның бұл істе заңды және әділ шешім қабылдауға қорқатынына күмәнданбауы керек. Осылайша, процеске қатысушыларға кеңесу бөлмесіне шығар алдында шешім қабылдау туралы, сондай-ақ айтылған шешімді өзінің лауазымынан жоғары тұрған органмен келісу ниетін жариялағаны үшін, Судьялық әдеп Кодексінің ережелерін бұзды деп санап, Сот этикасы комиссиясы сот әдебіне қайшы келетін теріс қылық деп таныды.

Судья Әдеби Кодексінің 2 бабына сәйкес судья сот отырысын жүргізудің жоғары мәдениетін қамтамасыз етіп, өзін лайықты, сыпайы ұстау және процеске қатысушылардан және сот отырысына қатысып отырған басқа да адамдардан осындай мінез-құлықты талап ету, оларда сот төрелігінің әділдігіне күмән тудырмау үшін шаралар қолдану қажет [3].

Сот отырысын жүргізу мәдениеті судьялардың іс жүргізу заңнамасының талаптарын мүлтіксіз сақтауынан тұрады. Судья қандай да бір тәсілмен (сөзбен, қимылмен, мимикамен) процесінің қандай да бір қатысушысына өзінің көзқарасын білдірмеуге тиіс, себебі сотқа деген сенім атмосферасы осындай әрекеттерден кейін жоғалуы мүмкін.

Судья процессуалдық заңнаманың талаптарына сәйкес екі тарапқа және олардың

өкілдеріне – талапкер, талапкердің өкілі; жауапкер, жауапкердің өкілі, белгілі бір тарапқа артықшылық бермей, бір тарапқа аты-жөні мен әкесінің аты бойынша, ал екіншісіне - тегі бойынша, не АПК-не сәйкес жүгінуге тиіс. Келесі іс бойынша төрағалық етуші судья бұл талапты сақтамаған.

Судья сот отырысын өткізу кезінде өзін лайықты, сыпайы ұстау ғана емес, сондай-ақ процеске қатысушылардан осындай мінез-құлықты талап етуге тиіс. Сот процесі бейнежазбасында бір тараптың адвокаты мезгіл-мезгіл қолына телефон ұстап, содан кейін телефондық қоңырауға жауап беріп, сонымен қатар орнынан судьяның рұқсатынсыз тұрып, репликалар айтқан.

Судья адвокатқа ескерту жасамаған, оны сот отырысы залында тәртіпті сақтауға шақырмаған. Сот отырысы басталғанға дейін, маңызды қоңырау күтуіне байланысты адвокат хатшы арқылы залға телефон еруге рұқсат сұрағаны туралы судьямен айтылса да, Судья этикасы жөніндегі Комиссия судьяның сот отырысын жүргізу мәдениетін бұзды деп есептеп, жауаптылыққа тартты.

Сонымен, судья лауазымының негізгі адамгершілік және моральдық талаптарына келесі қасиеттерді жатқызуға болады:

1. Шыншылдық қағидатынан тұратын адалдық, тек қызметтік жағдайда ғана емес, сонымен қатар қызметтен тыс жерде де.

2. Борыш сезімі - бұл әділ сот төрелігі: тараптардың әрқайсысы одан заңмен қорғалатын өз құқықтарын, бостандықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін, мүдделерін қорғауды талап етуге құқылы.

3. Әділдік, яғни судья өзінің қандай да бір жеке уәждерін назарға алмастан, екі жаққа да бірдей қарауға тиіс, сондай-ақ ол нәсілдік, жыныстық, діни немесе ұлттық сипаттағы ниеттер көрсетпеуі тиіс.

4. Ар-ождан сезімі - судья іс бойынша іс жүргізу барысында және шешім қабылдау барысында ішкі өзін-өзі бақылауды жүзеге асыруға міндетті дегенді білдіреді.

5. Адамгершілік. Бұл кәсіпте қатыгездік мүлдем қолайлы емес.

Судьялар үшін сот төрелігін жүзеге асыру барысында қажетті қасиеттер туралы саулнама жүргізу кезінде: адамгершілік, бейтараптық, принциптілік, шыдамдылық, эрудицияны атады. Соның ішінде қалаусыз жақтарға менменшілдік, алдын ала күдіктілікті, мәнсаптылықты айта кеткен. Жеке қасиеттер тізбесінен бірінші кезекте жинақтылық, тепе-

теңдік, адамгершілік, тәртіптілік, сыпайылық, ұстамдылық таңдап алынды» [4, 158 б.].

Сондай-ақ, ресми, қатандық ахуалына сәйкес келетін сыртқы көрініс өте маңызды. Әрбір судья өзінің іс-қимылдарын тыңғылықты қадағалауға, мұқият болуға, өздерін лайықты, тыныш, жай ғана ұстауға, өзінің жеке проблемаларын жасыруға міндетті.

Қазіргі кезеңде судьялардың сатылмауына, жемқорлық мәселелеріне үлкен мән беріліп отыр. Сондай-ақ, әрбір жаңадан бастаған судья өзінің лауазымдық өкілеттіктерін жүзеге асыруға рұқсат етілген және рұқсат етілмеген шектерді білгені өте маңызды.

Судья лауазымына лайықты кандидатураларды іріктеу кезінде кәсіби өсуге ұмтылудың, неғұрлым жауапты жұмысты өзіне алып кетуге ниет білдірудің болуы бірінші кезекте ескеріледі. Материалдық талап екінші орында болуға тиіс. Өйткені бұл лауазым құрал емес, мақсат болуы керек.

Осылайша, сот билігін жүзеге асыру белгілі бір кепілдіктерсіз мүмкін емес, бұл осы мәселені зерттеу процесінде өзекті мәселелердің біріне қосуға мүмкіндік береді, өйткені бүгінгі таңда

қоғам тарапынан сот билігінің органдары мен судьялардың сот төрелігі принциптерін, істерді қарау және шешу кезіндегі этикалық нормаларды бұзғаны үшін жауапкершілігіне ерекше назар аударылып отыр.

Осыған байланысты Ю.В. Романецтің пікірімен келісе отырып, «...этикалық нормалардың заң нормаларымен (оң құқықпен) байланысы адамгершілік заң «оң құқықтың әр түрлі нақты шамаларын қоятын жалпы алгебралық формула бар» деп түсіндіріледі. Құқық пен оның адамгершілік табиғатының идеалды мақсатын елемеу заңды заң құқық болуын тоқтатады және жалған құқықтың табиғатқа қарсы белгілерін ала отырып, жақсы жағдайда тек жергілікті практикалық міндеттерді шешеді, ал нашар жағдайда-адамгершілік регрессті күшейтеді [6, 7 б.]. Сондықтан қазақстандық қоғамның бүгінгі даму контекстінде осы заңды мәселелерді терең зерттеу мен шешу маңызды, өйткені сот корпусын дұрыс этикалық тәрбиелеуден шығарылатын шешімдердің тиімділігі артады және азаматтардың, қоғам мен мемлекеттің заң әділдігіне деген пікірі артады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 ҚР Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған (23 наурыз 2019 жылы берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029
- 2 Казина Т. В. Судьяның жоғары мәртебесі // Әлемдік төреші. - №1. - 2008. – 3 б.
- 3 ҚР Судьялық әдеп Кодексі. ҚР судьяларының VII Съезінің 2016 жылғы 21 қарашадағы қаулысымен бекітілген // <http://sud.gov.kz/kaz/content/sudyalyk-dep-kodeksi>
- 4 Кобликов А. С. Заң этикасы. Оқулық. М., 2004. – 250 б.
- 5 ҚР Азаматтық Процестік Кодексі (22 шілде 2019 жылы берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // <https://online.zakon.kz>
- 6 Романец Ю. В. Азаматтық құқықтағы бостандықтың этикалық принципін жүзеге асыру мәселелері // Заңнама. - №8. - 2010. – 7 б.

Манакаева Қымбат Сауловна

Лауазымы: Шығыс Қазақстан Облыстық сотының судьясы, ҚР Судьялар одағы Шығыс Қазақстан филиалының сот этикасы жөніндегі комиссияның төрағасы

Пошталық мекен-жайы: 070016, Қазақстан Республикасы, Өскемен қ., Уәлиева көшесі 5

Тел. 8(7232)560426

Рамазанова Айнур Серикхановна

Лауазымы: заң ғылымдарының кандидаты, қылмыстық құқық және қылмыстық іс жүргізу кафедрасының меңгерушісі, С. Аманжолов атындағы Шығыс-Қазақстан мемлекеттік университеті

Пошталық мекен-жайы: 070016, Қазақстан Республикасы, Өскемен қ., Қазақстан көшесі 55

Ұялы тел. 8-7772981297

Этикалық қағидалардың Қазақстан Республикасындағы азаматтық және қылмыстық сот өндірісінде іске асырылуы

Манакаева Қымбат Сауловна

Должность: Судья Восточно-Казахстанского областного суда, председатель Комиссии по судейской этике Восточно-Казахстанского филиала Союза судей РК

Почтовый адрес: 070016, Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск, ул. Уалиева 5

Тел. 8(7232)560426

Рамазанова Айнур Серикхановна

Должность: кандидат юридических наук, заведующая кафедрой уголовного права и уголовного процесса, Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова

Почтовый адрес: 070016, Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск, ул. Казахстан 55

Сот. тел. 8-7772981297

Реализация этических принципов в гражданском и уголовном судопроизводстве Республики Казахстан

Manakaeva Kymbat Saulovna

Position: Judge of the East Kazakhstan regional court, Chairman Of the Commission on judicial ethics of the East Kazakhstan branch of the Union of judges of Kazakhstan

Mailing address: 070016, Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk, Ualieva str. 5

Phone: 8(7232)560426

Ramzanova Ainur Serikhanovna

Position: candidate of legal Sciences, head of the Department of criminal law and criminal procedure, East Kazakhstan state University. S. Amanzholov

Mailing address: 070016, Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan str. 55

Mob.phone: 8-7772981297

Implementation of ethical principles in civil and criminal proceedings Republic of Kazakhstan